

достигнення на етапе професійного становлення личности старшекласників. Выявлено место и значимость в структуре професійного самоопределения таких личностных конструктов как самооценка и уровень притязаний. Определены главные составляющие готовности личности к професійному самоопределению в период ранней юности.

Ключевые слова: самооценка, уровень притязаний, ранняя юность, професійное самоопределение, професійное становление.

Summary. The article reveals the problem of the formation of self-esteem and level of claims as psychological determinants of professional self-identity in early adolescence from the standpoint of modern theoretical and applied scientific research. The structural, functional and individual model of relations between the development of self-esteem, level of claims and motivation to achieve at the stage of seniors professional identity formation. The place and importance in the structure of professional self-determination such personal constructs as self-esteem and level of claims are revealed.

Key words: self-esteem, level of claims, early adolescence, professional self-determination, professional becoming.

УДК 159.922.73:17.026.4

Л.М. КУЛАКОВА

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Резюме. У статті аналізуються основні психологічні аспекти дослідження почуття власної гідності дітей молодшого шкільного віку. Автором систематизовано численні характеристики гідності як найважливішої моральної якості, інтегративності людської реальності, вищої цінності. Визначено головні закономірності зміни самосвідомості особистості із зростанням рівня почуття власної гідності, набуттям особистісної культури.

Ключові слова: почуття власної гідності, честь, моральність, Я-концепція, смоставлення, самовиховання, самоствердження, гідна поведінка, гідність, самосвідомість, особистість, «образ-Я».

Постановка проблеми. Економічна криза та соціально-політичні зміни, що відбуваються в суспільстві, суттєво впливають на моральний розвиток молодого покоління. Зниження показників моральності, посилення егоїстичних тенденцій в особистісному розвитку дітей, певна деформація їх моральних цінностей призводить до спотворення їх уявлень про такі цінності як доброта, милосердя, справедливість, честь, гідність і т.п. Такі несприятливі умови морального розвитку молоді ставлять перед освітою завдання розробки нових технологій з підвищення морального потенціалу зростаючої особистості, яка буде вести себе гідно в найскладніших життєвих ситуаціях [5].

Неоднозначність розуміння проблеми гідності людини в різних філософсько-етичних школах, напрямках, труднощі емпіричного вирішення особистістю проблем екзистенціального самовизначення (пошуку відповідей на питання про природу і цінності людини), а, отже, і вирішення практичних задач моральності - ціннісного ставлення до іншої людини, особливо в період зміни світоглядних і ціннісних засад суспільства, особливо актуальних у нинішній історичний момент.

Крім того, останнім часом зростає практичний інтерес до даної теми. В області юриспруденції вивчення справ про захист честі і гідності - одна з найбільш розроблюваних тем; в практиці кризових психологічних служб і консультацій ведеться активна робота з надання психологічної допомоги постраждалим від насильства і нанесення моральної шкоди; в галузі освіти активно досліджуються психолого-педагогічні технології виховання гідності в школі.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Незважаючи на те, що певні аспекти даного феномена знаходили своє відображення в дослідженнях самосвідомості (І.Чеснокова, В.Столін), самоповаги, самооцінки і «Я-концепції» (Т.Шибутані, В.Куніцина), характерологічних особливостей (О.Якимович), саморегуляції моральної поведінки особистості (С.Рубінштейн, В.Чудновський, Б.Братусь та ін.), неоднозначність розуміння даного феномена в психології, відсутність спеціальних загальнопсихологічних досліджень, предметом яких була б його психологічна специфіка і структура, свідчать про недостатню розробленість даної теми [2].

У вітчизняній науці загальноновизнаною є ідея про те, що моральне знаходиться в безпосередньому взаємозв'язку з емоційним: філософи (А.Гусейнов, А.Дробницький, Л.Столович, В.Тугарінов) і психологи (П.Анохін, В.Вілюнас, Л.Виготський, Б.Додонов, А.Запорожець, К.Ізард, А.Леонтьєв, А.Петровський, С.Рубінштейн, Л.Рувінський, В.Слободчиков) виділили чинники, що характеризують зв'язок емоційного і морального компонентів. Однак, в психолого-педагогічній науці проблема емоційного і морального розвитку школярів довгий час не визначалася як самостійна. Вперше емоційно-моральний розвиток і виховання учнів як самостійну надзвичайно актуальну науково методичну проблему позначили педагоги (Ш.Амонашвілі, Д.Кабалевський, Б.Неменський, В.Сухомлинський). Однак в масовому психолого-педагогічному досвіді їхні ідеї не знайшли достатнього втілення.

Метою даної статті є характеристика рівнів прояву, а також основних етапів становлення почуття

власної гідності у дітей молодшого шкільного віку; визначення умов і методів розвитку особистістю почуття власної гідності.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз етико-психологічних і педагогічних джерел дозволяє визначити такі критерії оцінки рівня розвитку почуття власної гідності у молодших школярів, насамперед визнання власних достоїнств, позитивне самоствалення і гідну поведінку.

Отже, Н.Чиренко представляє критерії та показники почуття власної гідності, а саме: реалістичний образ «Я», заснований на об'єктивному сприйнятті своїх достоїнств і недоліків, а також ціннісне ставлення до себе та інших. Гідність представляється через відповідальність за свої дії, саморегуляцію і самоконтроль, а також чесність, скромність, доброзичливість.

Позитивна «Я-концепція» і самоствалення в цілому є критерієм сформованості почуття власної гідності на думку таких вчених, як В.Кадоль, Т.Коротковських, В. Савельєв та ін.

В роботах Н.Емузова, В.Петрушенка, Н.Третьяк, С.Удовицького та ін. поняття «гідної поведінки» виступає головним критерієм розвитку почуття власної гідності. Вченими визначаються загальні показники гідної поведінки: особистість почуває власну гідність, не приймає приниження інших і не дозволяє цього по відношенню до себе; має власну позицію і здатність відстоювати свої погляди; її вчинки характеризуються гуманізмом і справедливістю; володіє своїми емоціями; захищає свою гідність; коригує свої недоліки і розвиває свої здібності; демонструє самостійність як життєву позицію в прийнятті рішень і несе відповідальність за них.

На основі аналізу наукових джерел з даної проблеми ми виявили показники розвитку почуття власної гідності (ПВГ) у молодших школярів, визначили рівні за відповідними критеріями.

Отже, головними критеріями розвитку ПВГ є визнання особистістю власних досягнень, позитивна «Я-концепція» і поведінка, яка характеризується наявністю гідної поведінки, емоційне ставлення дітей до моральних і аморальних вчинків (рівень емоційного реагування). Таким чином, нами визначено такі рівні прояву ПВГ у молодших школярів.

Високий рівень ПВГ.

- Визнання власної гідності: молодші школярі об'єктивно визначають і розуміють наявність і особливості прояву моральних якостей особистості; пояснюють і бачать власні моральні якості; усвідомлюють і поважають сильні і намагаються коригувати слабкі сторони власної особистості; ставляться до себе як до суб'єкта моральних відносин і поведінки.

- Позитивна «Я-концепція»: молодші школярі об'єктивно оцінюють свої моральні якості, висловлюють позитивну оцінку власних поведінкових проявів; переконані в наявності можливостей щодо розвитку і вдосконалення себе і своїх можливостей; пишаються собою і своїми досягненнями.

- Гідна поведінка: молодші школярі у власній поведінці проявляють впевненість в собі; об'єктивно сприймають; мають власну особистісну позицію і з гідністю висловлюють її; радіють успіхам однолітків, доброзичливі; розуміють спроби інших принизити їх гідність і проявляють позицію щодо протистояння таким спробам з боку однокласників і дорослих.

Середній рівень ПВГ.

- Визнання власної гідності: учні початкової школи не в повному обсязі визначають зміст моральних якостей особистості; пояснюють і бачать власні моральні якості переважно з допомогою дорослих; частіше усвідомлюють власні уподобання і не визнають слабкі сторони власної особистості;

- Позитивна «Я-концепція»: молодші школярі оцінюють свої моральні якості за допомогою дорослих, проявляють некритичне ставлення до образу власного «Я» частіше визнаючи переваги і не завжди зазначають наявність недоліків; роблять позитивну оцінку власним поведінковим проявам; впевнені у власній привабливості; рідко говорять про свої досягнення;

- Гідна поведінка: молодші школярі іноді у власній поведінці проявляють невпевненість в собі і поводяться агресивно; необ'єктивно сприймають зауваження і не розуміють що саме потрібно виправити; мають власну особистісну позицію, але невпевнені в необхідності відстоювати її; не завжди радіють успіхам однолітків, проявляють ревності; не завжди розуміють спроби інших принизити їх гідність і не можуть впевнено протистояти таким спробам з боку однокласників і дорослих.

Низький рівень ПВГ.

- Визнання власної гідності: молодші школярі визначають зміст тільки деяких моральних якостей особистості; не можуть пояснити і показати власні моральні якості і тільки за вказівкою дорослих визнають свої переваги, досягнення; частіше усвідомлюють власні слабкі сторони і невпевнені в своїй моральності;

- Позитивна «Я-концепція»: учні неадекватно оцінюють свої моральні якості; критично ставляться до себе, проявляють підвищене почуття провини; визнають в собі ті поведінкові прояви, які відзначають дорослі; тривожні і невпевнені в собі, у власних можливостях, відчувають самотність і незацікавленість для інших; не поважають себе і власні досягнення;

- Гідна поведінка: частина молодших школярів демонструють необ'єктивну самовпевненість в поведінкових проявах, захисну демонстративність; агресивно реагують на зауваження, на приниження і переважно не намагаються виправитися; випробовують страх в ситуаціях коли треба відстояти власну позицію, точку зору; нешанобливо ставляться до інших дітей, критикують і висміюють їх недоліки, принижують інших; не вміють радіти успіхам однокласників, недружелюбні.

З деякою мірою умовності можна виділити основні етапи становлення ПВГ, які можуть надати допомогу вихователю з визначення рівня сформованості якостей, що цікавлять нас, а саме:

- Знайомство з моральними нормами;
- Перевірка їх важливості на досвіді (своєму і чужому, позитивному і негативному), досягнення завдяки цьому переконаності щодо даних норм і осмислення їх ціннісного значення;
- Практичне застосування або нехтування ними.

Для накопичення особистістю почуття власної гідності і честі необхідно створити таку систему виховних впливів і такі соціальні умови діяльності (педагогічні, психологічні, правові та ін.), за яких у кожного молодшого школяра відбуватиметься зрушення від прямих зовнішніх вимог до самостійних спонукань, від довільної саморегуляції до мимовільної саморегуляції, від оцінок інших людей до моральної самооцінки.

Основними з цих умов і методів є:

1. Моральна освіта молодших школярів і формування в їх свідомості відповідних зразків людей з розвиненим почуттям честі і гідності.

2. Накопичення досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттям честі і власної гідності.

3. Самоствердження особистості в різних сферах життєдіяльності як основний шлях формування ПВГ.

4. Позитивні оцінні відносини як необхідна умова формування ПВГ.

5. Емоційні стани успіху, викликані позитивним ставленням оточуючих до себе.

6. Прагнення до самовиховання, поліпшення себе. «Самовиховання - це людська гідність в діях», - ці слова В.Сухомлинського точно визначають установку в виховній роботі на самовиховання особистості, тому необхідно навчати молодшого школяра аналізу власного морального досвіду, створювати умови для розвитку морального самосвідомості особистості [6, с.78]. З цією метою необхідним ми вбачаємо:

а) подачу молодшому школяреві необхідної інформації про якість особистості та їх становлення;

б) інформування учнів про можливість морального самовиховання і формування у них спеціальної установки на вдосконалення своїх відносин;

в) організація засвоєння школярами зразків честі, гідності і досвіду становлення їх в процесі різних видів діяльності;

г) навчання учнів прийомам і навичкам аналізу та оцінки своєї поведінки, визначення конкретних завдань самовиховання, здійснення морального самоконтролю.

7. Засвоєння позитивних традицій спілкування. Засвоєння культурних коренів, ріст національної самосвідомості, використання величезної сили національних традицій можуть стати опорою у виховній роботі будь-якого педагога.

8. Використання можливостей сучасних дитячих громадських організацій, які створюють необхідні умови для соціальної творчості, різноманіття форм діяльності, що дозволяють молодшому школяреві усвідомлювати себе як особистість; самостверджуватися; розвивати інтереси і здібності особистості у змінюються соціально-економічних умовах.

За результатами теоретичного аналізу проблеми дослідження нами визначено рівні емоційно-морального розвитку молодших школярів, що характеризують сформованість почуття власної гідності особистості:

- *Високий* - обговорення моральних проблем викликає позитивні емоції, школяр проявляє інтерес до моральної проблеми; дитина має притаманні даному віку уявлення про моральні цінності; вміє застосувати отримані знання для організації своєї поведінки.

- *Достатній (середній)* - обговорювані моральні питання періодично викликають у школяра позитивну емоційну реакцію; дитина має притаманні для молодшого шкільного віку уявлення про моральні цінності; має нестійку позицію щодо вчинків; поведінка нерідко залежить від думки вчителя.

- *Нестійкий (нижче середнього)* - відношення до моральних проблем емоційно нестійке, знання про моральні якості особистості епізодичні, не завжди пов'язані з реальною поведінкою; моральні прояви залежать від думки вчителя; присутні випадки негативної поведінки.

- *Негативний* - обговорення моральних тем не викликає у школяра позитивних емоцій, учень проявляє байдужість до розглянутих моральних питань; знання дитини про моральні цінності безсистемні або помилкові; власні судження про моральні вчинки висловлюються вкрай рідко; переважає негативна поведінка.

Незаперечним є той факт, що рішення поставленої проблеми потребує дослідження генези почуття власної гідності молодших школярів, вивчення відхилень у розвитку почуття власної гідності у дітей та шляхи їх корекції, дослідження гендерних особливостей його розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бандзеладзе Г.Д. О понятии достоинства / Г.Д.Бандзеладзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1979. – 106 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / под ред. Д.И.Фельдштейна. - [3-е изд.] / Л.И.Божович. – М. – Воронеж, 2001. – 349 с.
3. Боришевский М. Дорога к себе: От основ субъективности к вершинам духовности: монография / М.Боришевский. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
4. Кон И.С. Открытие «Я» / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в дитячому віці: Моногр. / Р.В.Павелків. – Рівне: Волин. обереги, 2004. – 247с.
6. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. / В.А.Сухомлинский. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 335 с.
7. Шибутани Т. Я-концепция и чувство собственного достоинства / Т.Шибутани // Самоознание и защитные механизмы личности. – Самара: ИД «Бахрах-М». – М., 2003. – С. 220-232.

8. Шилова М.И Учителю о воспитанности школьников / М.И.Шилова. – М.: Педагогика, 1990. – 144с.
 9. Эриксон Э. Идентичность / Э.Эриксон // Психология самосознания: Хрестоматия. – Самара: ИД «Бахрах-М». – М., 2003. – С. 517-533.

Резюме. В статье анализируются основные психологические аспекты исследования чувства собственного достоинства детей младшего школьного возраста. Автором систематизировано многочисленные характеристики достоинства как самого важного нравственного качества, интегративности человеческой реальности, высшей ценности. Определены главные закономерности изменения самосознания личности с ростом уровня чувства собственного достоинства, повышением личностной культуры.

Ключевые слова: чувство собственного достоинства, честь, нравственность, Я-концепция, самооотношение, самовоспитание, самоутверждение, достойное поведение, достоинство, самосознание, личность, образ-Я.

Summary. The basic psychological aspects of the study of self-esteem of children of primary school age are analyzed in the article. Numerous characteristics of self-respect as the most important moral quality and integrality of human reality, and as the highest value are systematized. The major regularities of personality self-identity alterations with increasing level of dignity, the acquisition of personal culture are defined.

Key words: self-esteem, honor, morality, self-concept, smootnoshenie, self-education, self-assertion, dignified behaviour, dignity, self-identity, personality, "image-I".

УДК 612.821:612 82/.83

М.Ю. МАКАРЧУК, С.В. ФЕДОРЧУК, Л.В. ЧІКІНА, В.А. ТРУШИНА

ЗВ'ЯЗКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАННЯ ВПРАВ НА УЯВНУ РОТАЦІЮ З КОРОТКОЧАСНОЮ ПАМ'ЯТТЮ У ЖІНОК

Резюме. Досліджено взаємозв'язки ефективності уявної ротації простих і складних геометричних об'єктів з короткочасною пам'яттю у жінок. Чим більше була розвинута пам'ять у обстежених жінок, тим швидше виконувалася уявна ротація простих об'єктів, вищою була точність і меншою – швидкість уявного обертання складних геометричних фігур при використанні куткової невідповідності між ними і запам'ятовування фігури-еталону. З'ясовано відсутність взаємин короткочасної пам'яті і успішності уявної ротації фігур невизначеної форми без використання фігури-еталону.

Ключові слова: уявна ротація геометричних об'єктів, короткочасна пам'ять.

Постановка проблеми. Як відомо, існує дві адаптаційні стратегії щодо взаємодії людини зі світом, і відповідно до цього деякі автори виділяють два типи особистості – консервативний і творчий. Саме готовність до змін, які можуть відбутися, ця «імовірна ізоморфність із мінливим світом» визначає еволюційну доцільність творчості [8]. Свого часу І.Кант трактував творчість як «вищу форму діяльності людини» [10]. Згідно теорії Я.А. Пономарьова про центральні механізми творчої діяльності існує принцип схожості між етапами становлення в онтогенезі такої здатності як вміння діяти в умі (у внутрішньому плані) і етапами, що характеризують процеси вирішення творчої задачі [2].

З пам'яттю, як відомо, пов'язана будь-яка діяльність, яка базується на досвіді людини. Фізіологічною основою такої діяльності є пластичність нервової системи. Комбінуюча або творча діяльність в поведінці людини пов'язана з уявою [1]. Активно модулюють уяву, як відомо, ритми музики, запахи, а також сприйняття невизначених форм, що використовується у відомому тесті Роршаха [12]. Найвищий "розквіт" уяви виявляється в хвилини небезпеки. Натомість, головною властивістю короткочасної пам'яті вважається її вразливість до надзвичайних впливів, що призводить до її порушень. Відомо, що жінки допускають більше помилок при виконанні вправ на уявну ротацію при високому рівні особистісної тривожності [7]. За літературними даними розвинута пам'ять у поєднанні з просторовими фобіями знижує здібності до просторової ротації у дівчат молодшого віку [16].

Уявна ротація фігур - приклад "аналогового" когнітивного процесу, що подібний до зовнішньої фізичної ротації. Як при обертанні реальних предметів, уявна ротація має всі проміжні стадії орієнтації об'єкту, що обертається [9]. Крім того, вона бере участь у так званому візуальному мисленні, характерному вченим, інженерам і митцям. Уявна ротація фігур включає компоненти сприйняття, процедуру порівняння із використанням робочої пам'яті та прийняття рішення [5]. Деякі автори для характеристики розвитку просторової уяви визначають рівні, що враховують співвідношення обсягу вихідної інформації та кількості й якості знань з певної проблеми: репродуктивний, репродуктивно-пошуковий, комбінаторний, комбінаторно-пошуковий, продуктивний, творчий [11].

Згідно результатам нейропсихологічних досліджень під час уявної ротації геометричних фігур права тім'яна область задіяна в інтеграції просторових взаємовідносин компонентів цілого, а ліва – в запам'ятовуванні просторового співвідношення елементів [9]. Вважається, що разом з корою великих півкуль мозку формують образи уяви і включають їх у процеси діяльності структури лімбічної системи [12].

Мета статті. Метою даного дослідження було з'ясування взаємозв'язків ефективності (тобто, швидкості і